

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	13
Hoofdstuk I	29
Angst als vooronderstelling van de erfzonde die, het spoor terug volgend, de erfzonde verklaart, gericht op haar ontstaan	
§ 1. Historische notities met betrekking tot het begrip erfzonde	29
§ 2. Het begrip de eerste zonde	34
§ 3. Het begrip onschuld	39
§ 4. Het begrip zondeval	43
§ 5. Het begrip angst	46
§ 6. Angst als vooronderstelling van de erfzonde die, het spoor terug volgend, de erfzonde verklaart door zich te richten op haar ontstaan	51
Hoofdstuk II	58
Angst als doorwerking van de erfzonde	
§ 1. Objectieve angst	62
§ 2. Subjectieve angst	67
Hoofdstuk III	88
Angst als gevolg van die zonde, die het uitblijven van het zondebewustzijn is	
§ 1. De angst van de geesteloosheid	102
§ 2. Dialectiek van de angst gericht op het noodlot	105
§ 3. Dialectiek van de angst gericht op de schuld	112

Hoofdstuk IV	120
De angst van de zonde, of: angst als gevolg van de zonde in de enkeling	
§ 1. Angst voor het kwade	123
§ 2. Angst voor het goede (het demonische)	128
I. Het somatisch-psychisch verlies van de vrijheid	146
II. Het pneumatisch verlies van de vrijheid	148
Hoofdstuk V	167
Angst die verlossing brengt door het geloof	167
Nawoord van Frits Florin	177
Bij de vertaling	194
Verklarende Noten	196
Personenregister	229
Zakenregister	231

Voorwoord³

| Zoals ik het begriip doet wie een boek gaat schrijven, er goed aan de zaak waarover hij wil schrijven, grondig te doordenken. Het kan ook geen kwaad zich zoveel mogelijk op de hoogte te stellen van wat er eerder over is geschreven. Mocht hij daarbij iemand tegenkomen die een of ander onderdeel volledig en bevredigend heeft behandeld, dan doet hij er goed aan zich te verheugen, zoals de vriend van de bruidegom zich verheugt wanneer hij luistert naar de stem van de bruidegom.⁴ Wanneer hij dat heeft gedaan in alle stilte en met de *Schwärmerei* [dweperij] van de verliefdheid, die altijd eenzaamheid zoekt, dan heeft hij verder niets meer nodig: hij schrijve zijn boek vrij en vrolijk zoals de vogel zijn lied zingt. Is er iemand die er zijn voordeel mee doet of er vreugde aan beleeft, des te beter. Hij geve het zorgeloos en onbekommerd uit, zonder enige gewichtigheid, als zou hij het sluitstuk voor alles aandragen of als zou zijn boek zegen brengen voor alle geslachten van het aardrijk.⁵ Iedere generatie heeft haar eigen taak en hoeft zich niet zo verschrikkelijk in te spannen om alles te zijn voor eerdere en latere generaties. En iedere enkeling in zijn generatie heeft, net als iedere dag, zijn eigen kwaad en genoeg met zichzelf te stellen⁶: hij hoeft niet met patriarchale zorg zijn hele tijd te omvatten, of Era en Tijdperk met zijn boek te laten beginnen⁷ en nog minder met de nieuwaarsfakkel van zijn beloften⁸ of met verstrekkende toespelingen of een geruststellende verwijzing naar een twijfelachtige valuta. Niet iedereen met een kromme rug is daarom een Atlas; ook heeft niet ieder die gekregen door een wereld te dragen; niet ieder die zegt 'Heere, Heere!' gaat daarom het Hemelrijk binnen⁹, niet ieder die aanbiedt voor al zijn tijdgenoten borg te staan, heeft daarmee

313

bewezen dat hij een betrouwbaar man is die voor zichzelf kan instaan; niet ieder die roept: 'Bravo, schwere Noth, Gottblitz bravissimo'¹⁰, heeft daarom zichzelf en zijn bewondering begrepen.

314 Wat mijn eigen persoontje betreft: ik erken eerlijk dat ik als auteur een koning zonder land ben, maar ook in vrees en | veel beven¹¹ een schrijver die zich niets verbeeldt. Als het voor een deftige afgunst of een overijverige kritiek te veel zou zijn dat ik een Latijnse naam draag, dan zal ik met genoegen de naam Christ Madsen¹² aannemen. Het liefst wil ik dat men mij ziet als een leek die wel speculeert, maar toch flink wat afstand houdt van de speculatie, al ben ik dan ook devoot in mijn geloof aan autoriteit, zoals de Romein tolerant was in zijn godsvrucht.¹³ Wat menselijke autoriteit betreft ben ik een fetisjist: devoot aanbid ik ieder, wie het ook zij, wanneer maar met genoeg tromgeroffel wordt bekend gemaakt dat hij het is die ik moet aanbidden en die dit jaar autoriteit en imprimatur is.¹⁴ De beslissing daarover gaat mijn verstand te boven, of ze nu wordt genomen door het lot te werpen en door ballotage, dan wel doordat de waardigheid zelf de ronde maakt zodat ieder op zijn beurt autoriteit is, zoals een vertegenwoordiger van de burgerij zitting heeft in het hof van arbitrage.

Verder heb ik hier niets aan toe te voegen: alleen roep ik ieder die mijn mening deelt en ieder die haar niet deelt, ieder die dit boek leest en ieder die aan het voorwoord genoeg heeft, uit de grond van mijn hart toe: vaarwel!

Kopenhagen.

Hoogachtend,
Vigilius Haufniensis¹⁵

Inleiding

| *In welke zin het onderwerp van deze overweging een taak is die binnen de belangstelling van de psychologie valt en in welke zin het, wanneer het binnen de opdracht en belangstelling van de psychologie blijkt te vallen, verwijst naar de dogmatiek.*¹⁶

317

Dat ieder wetenschappelijk probleem in het brede terrein van de wetenschap zijn vaste plaats, zijn maat en zijn grens heeft, dat het zich juist daardoor harmonisch voegt in het geheel en rechtmatig zijn stem laat horen binnen wat het geheel te zeggen heeft, dat is niets slechts een *pium desiderium* [vrome wens] die de man van de wetenschap met zijn geestdriftige of weemoedige *Schwärmerei* adelt. Het is niet slechts een heilige plicht die hem bindt aan de dienst aan het geheel en hem gebiedt afstand te doen van de wetteloosheid en van het verlangen om avontuurlijk het vasteland uit het zicht te laten verdwijnen. Het is tevens in het belang van ieder detailonderzoek omdat dit, als het vergeet waar het thuishoort, zichzelf vergeet, zoals de taal dat met een treffende dubbelzinnigheid weet te zeggen. Het wordt dan iets anders en verwerft zich een bedenkelijke perfectibiliteit in de kunst om precies te worden wat het moet zijn. Door niet wetenschappelijk tot de orde te roepen, door niet te voorkomen dat de verschillende problemen elkaar voorbij hollen, als was het doel om als eerste op een maskerade te komen, bereikt men soms wel een zekere geestrijkheid, frappeert men soms doordat men al gegrepen heeft wat eigenlijk nog heel ver weg is, en treft men door loze woorden soms een overeenkomst met wat volstrekt verschillend is. Intussen wreekt zich dit gewin achteraf, zoals het geval is met alles wat men onrechtmatig heeft verkregen en wat

dus ook nooit een rechtmatig eigendom wordt, in de maatschappij niet en in de wetenschap evenmin.

318 Wanneer men bijvoorbeeld aan het laatste deel van de logica de titel: *De werkelijkheid geeft*¹⁷, dan verwerft men zich daarmee het voordeel dat het lijkt alsof men reeds in de logica tot het hoogste of, zo men wil, tot het | laagste gekomen was. Er is echter wel een opvallend nadeel: want de logica noch de werkelijkheid zijn hiermee gediend. De werkelijkheid niet: want de logica kan het toeval, dat wezenlijk tot de werkelijkheid behoort, niet naar binnen laten glijpen. Ook de logica is er niet mee gediend, want als ze de werkelijkheid heeft gedacht, heeft ze iets in zich opgenomen dat ze niet kan assimileren: ze is ertoe gekomen vooruit te grijpen op wat ze slechts moet voorbereiden. De straf is duidelijk, namelijk dat iedere overweging over wat werkelijkheid is moeilijk, ja misschien voor enige tijd onmogelijk is gemaakt omdat het woord om zo te zeggen eerst tijd moet krijgen om zich over zichzelf te bezinnen, om de vergissing te vergeten. – Wanneer men bijvoorbeeld in de dogmatiek *geloof* zonder enige nadere bepaling het *onmiddellijke* noemt¹⁸, dan behaalt men het voordeel dat men iedereen overtuigt van de noodzaak niet bij het geloof te blijven stilstaan. Wellicht dwingt men de rechtgelovige zelfs deze concessie af omdat hij misschien niet onmiddellijk het misverstand doorziet, namelijk dat het zijn grond niet heeft in wat eruit volgt, maar in dit eerdere *πρωτον ψευδος* [prooton pseudos; de eerste bedrieglijke fout, het verkeerde uitgangspunt]. Wat daarbij verloren gaat is gemakkelijk te zien: het geloof verliest doordat het wordt beroofd van zijn rechtmatige eigendom, de historische vooronderstelling; de dogmatiek verliest doordat ze ertoe wordt gebracht om niet dáár te beginnen waar ze werkelijk haar begin heeft, namelijk binnen een voorafgaand begin. In plaats van een eerder begin te vooronderstellen, ignoreert ze dat en begint ze boudweg als ging het om de logica. Want die begint immers met het meest vluchtige dat door de allerfijnste abstractie tot stand is gekomen, namelijk het onmiddellijke.¹⁹ Wat logisch gedacht juist is, dat het onmiddellijke *eo ipso* [juist daardoor] opgeheven is, dat wordt in de dogmatiek geleuter, want wie zou op de gedachte kunnen komen bij het onmiddellijke (zonder nadere bepaling) te willen blijven, daar dat immers opgeheven is op het moment dat men het noemt, zoals een

slaapwandelaar wakker wordt op het moment dat zijn naam genoemd wordt. – Wanneer men bijvoorbeeld soms in onderzoekingen van nauwelijks meer dan propaedeutisch niveau vindt dat het woord *verzoening* wordt gebruikt om de speculatieve wetenschap of de identiteit van het kennende subject en het gekende, het subject-objectieve²⁰ enzovoort aan te duiden, dan is gemakkelijk in te zien dat de betrokkene wel vernuftig is en dat hij, gebruik makende van zijn vernuft, alle raadselen heeft opgelost, vooral voor hen die zelfs in de wetenschap niet de voorzichtigheid in acht nemen die men in het dagelijkse leven wel in acht neemt: namelijk eerst goed op de formulering van het raadsel te letten voordat men het oplost. Anders verwerft men zich de onvergelijkelijke verdienste | met zijn oplossing een nieuw raadsel te hebben opgegeven, namelijk hoe iemand op de gedachte kon komen dat dit de oplossing zou moeten zijn! Dat het denken realiteit heeft was de vooronderstelling van de hele antieke en middeleeuwse filosofie. Door Kant werd deze vooronderstelling twijfelachtig gemaakt.²¹ Gesteld nu eens dat de hegeliaanse filosofie de scepsis van Kant werkelijk had *doordacht* (dat dreigt overigens altijd een aanzienlijk probleem te blijven, ondanks alles wat Hegel en zijn school met behulp van de leuze: de methode en de manifestatie²² hebben gedaan om te verbergen wat Schelling met de steekwoorden: intellectuele aanschouwing en constructie²³ eerlijker uitsprak, namelijk dat het om een nieuw uitgangspunt ging) en zodoende in een hogere vorm het vroegere had gereconstrueerd, zodat nu niet meer op grond van een vooronderstelling aan het denken realiteit wordt toegekend, is die bewust tot stand gebrachte realiteit van het denken dan een verzoening? De filosofie is dan slechts teruggebracht naar het punt waar men in oude tijden begon: in oude tijden, toen juist de verzoening nog haar geweldige betekenis had. Men heeft een oude, eerbiedwaardige wijsgerige terminologie: these, antithese, synthese.²⁴ Als men dan een nieuwe kiest, waarin de mediatie²⁵ de derde plaats inneemt, zou dat dan zo'n buitengewone vooruitgang zijn? De mediatie is dubbelzinnig, want ze betekent tegelijk de verhouding tussen de twee en het resultaat van de verhouding. Ze betekent zowel datgene waarin ze zich tot elkaar verhouden als diegenen die zich tot elkaar hebben verhouden. Ze verwijst naar de beweging, maar ook naar de rust. Of dat een volmaaktheid is zal pas

Hoofdstuk I

Angst als vooronderstelling van de erfzonde die, het spoor terug volgend, de erfzonde verklaart, gericht op haar ontstaan

§ 1

Historische notities met betrekking tot het begrip erfzonde

| Is dit begrip identiek met het begrip de eerste zonde, Adams zonde, de zondeval? Zo heeft men het soms wel opgevat en daarom heeft men soms gemeend dat de opgave om de erfzonde te verklaren identiek was aan de opgave om de zonde van Adam te verklaren. Omdat het denken hier op moeilijkheden stootte, zocht men een uitweg. Om toch iets te verklaren kwam men met een fantaisistische vooronderstelling aan – en in het verlies daarvan zou dan het gevolg van de zondeval bestaan. Men verwierf zich daardoor het voordeel dat iedereen bereid was te erkennen dat een toestand als de beschrevene nergens op aarde is te vinden. Men vergat echter dat er reden was tot twijfel over de vraag of die toestand wel echt had bestaan, wat toch wel tamelijk noodzakelijk was om hem te kunnen verliezen. De geschiedenis van de mensheid kreeg een gefantaseerd begin, Adam werd fantastisch buiten de geschiedenis gezet, het vrome gemoed en de fantasie kregen wat ze verlangden, een goddelijk voorspel, maar het denken kreeg niets. Op tweeërlei wijze werd Adam fantaisistisch buiten de geschiedenis gehouden. De vooronderstelling was dialectisch-fantastisch, in de eerste plaats

332

in het katholicisme (Adam verloor hier *donum divinitus datum supra-naturale et admirabile* [het door God gegeven bovennatuurlijke en wonderlijke geschenk]). Dat was een historische fantasie, in de eerste plaats in de foederale dogmatiek⁶⁶, die zich dramatisch verloor in een fantasie-opvatting van Adams optreden als gemachtigde van de hele mensheid. Beide verklaringen verklaren natuurlijk | niets; de een doet niet meer dan weg-verklaren wat ze er zelf had ingestopt, de ander niet meer dan er iets in stoppen dat niets verklaart.

Is het begrip erfzonde in die zin verschillend van het begrip de eerste zonde, dat de enkeling er alleen door zijn verhouding tot Adam deel aan heeft en niet door de eigen verhouding die hij van oorsprong tot de zonde heeft? In dat geval is Adam weer fantastisch buiten de geschiedenis gezet. De zonde van Adam is dan iets meer dan verleden tijd (*plusquam perfectum*). De erfzonde is het tegenwoordige, de zondigheid, en Adam is de enige in wie ze niet was, omdat ze door hem is geworden. Men probeerde dus niet de zonde van Adam te verklaren, men wilde de erfzonde in haar consequenties verklaren. Voor het denken bestond die verklaring niet. Daarom is het heel begrijpelijk dat een symbolisch geschrift zegt dat de verklaring onmogelijk is, zonder dat een dergelijke uitspraak met de verklaring in strijd is. De Schmalkaldische artikelen⁶⁷ leren nadrukkelijk: "*Pecatum hereditarium tam profunda et tetra est corruptio naturae, ut nullius hominis ratione intelligi possit, sed ex scripturae patefactione agnoscenda et credenda sit*" [De erfzonde is een zo diepe en boze schending van de natuur, dat zij niet door het verstand van enig mens kan worden begrepen, maar op grond van de openbaring in de Schrift moet worden erkend en geloofd]. Deze uitspraak laat zich heel wel verenigen met de verklaringen. Want daarin komen niet zozeer begripsbepalingen als zodanig naar voren, als wel het vrome gevoel (gericht op het ethische) dat lucht geeft aan zijn verontwaardiging over de erfzonde. Het neemt de rol van de aanklager op zich en verlangt alleen maar met een haast vrouwelijke hartstocht, met de *Schwärmerei* van een verliefd meisje, de zondigheid – en zichzelf daarin! – afschuwelijker en afschuwelijker te maken, zodat geen woord hard genoeg is om het deelhebben van de enkeling aan de zondigheid te beschrijven. Overziet men in dit opzicht de verschillende confessies, dan verschijnt een gradatie waarin de diepe protestantse vroomheid met

de overwinning gaat strijken. De Griekse Kerk noemt de erfzonde *ἀμάρτημα προτοπατορικόν* [Grieks: hamartēma protopatorikon; de zonde van de stamvader].⁶⁸ Zij heeft nog niet eens een begrip; want dit woord is slechts een historische aanduiding, die niet zoals een begrip het tegenwoordige aangeeft, maar alleen wat historisch afgesloten is. *Vitium originis* [de fout van de oorsprong]⁶⁹ (Tertullianus) is wel een begrip, maar de woordkeuze laat toch toe dat het historische als het overwegende kan worden opgevat. *Peccatum originale (quia originaliter tradatur.* Augustinus) [oorspronkelijke zonde (omdat ze oorspronkelijk wordt overgeleverd)] geeft het begrip, dat nog duidelijker wordt aangegeven door de onderscheiding tussen *peccatum originans* en *originatum* [de veroorzakende en de veroorzaakte zonde].⁷⁰ Het protestantisme verwerpt scholastieke bepalingen als *caecitas imaginis dei; defectus iustitiae originalis* [verstoken zijn van het beeld Gods, het verlies van de oorspronkelijke gerechtigheid] en ook de gedachte dat de erfzonde *poena* [straf] zou zijn (*concupiscentiam poenam esse non peccatum, disputant adversarii.* Apologie AC.) [de begeerte is een straf, geen zonde, beweren onze tegenstanders]) | en dan begint de climax der vervoering: *vitium, peccatum, reatus, culpa* [fout, zonde, wandaad, schuld].⁷¹ Men bekommert zich uitsluitend om de welsprekendheid van de rouwmoedige ziel, en kan daarom soms een volstrekt tegenstrijdige gedachte in het verhaal over de erfzonde laten meelopen (*nunc quoque afferens iram dei iis, qui secundum exemplum Adami peccarunt*) [nu ook de toorn van God brengend over hen die naar het voorbeeld van Adam hebben gezondigd].⁷² Of die bekommerde welsprekendheid geeft in het geheel niet om de gedachte en drukt alleen het verschrikkelijke van de erfzonde uit (*quo fit, ut omnes propter inobediantiam Adae et Hevae in odio apud deum simus.* Form. Conc.) [daardoor zijn wij allen op grond van de ongehoorzaamheid van Adam en Eva gehaat bij God].⁷³ Tegelijk is de *Formula* toch voorzichtig genoeg om zich ertegen te verzetten dit te denken⁷⁴; want als men het zou denken dan zou de zonde immers de substantie van de mens⁷⁵ uitmaken. * Zo dra echter de begeestering van het geloof en de wroeging verdwijnen,

334

* Dat de *Formula Concordiae*⁷⁶ verbood deze bepaling te doordenken, moet intussen juist geprezen worden als een bewijs van de energieke hartstocht waarmee dit verbod de aanstoot van het denken tegen het ondenkbare laat plaatsvinden.